

Et epistemologisk blikk på kjønn i musikkpedagogikken

Silje Valde Onsrud

ABSTRACT

An epistemological view on gender in music pedagogy

Gender as an object for research in music education is a rare occurrence, especially in Nordic music pedagogical research. This article I suggests a theoretical perspective on gender in secondary school related musical practices. The suggested theoretical approach is a discursive and performative perspective inspired by Michel Foucault and Judith Butler. This perspective is placed within a broader feminist epistemological context to stress the fact that there are several ways to understand, assess and produce knowledge about gender. Finally, challenges of operationalizing such theories to empirical data in music education are discussed. Post-structural theories, and especially Butler's theory of performativity, have been criticized for being too philosophical to be applied on empirical data. Still, many studies on gender meanings in musical practices have shown successful use of these theoretical approaches, and there is still need for more research to uncover gendered influence on musical practices.

Keywords: music education, power/knowledge, epistemology, gender discourses, gender performativity

Innledning

Å gjøre kjønn til forskningsobjekt i musikkpedagogisk sammenheng er en sjeldenhet, særlig innen den nordiske musikkpedagogiske forskningen. Det trenger ikke være et irrelevant forskningsobjekt av den grunn. Kjønn vil i alle sosiale sammenhenger ha en strukturerende betydning og påvirke den virksomhet eller praksis som finner sted (Burr 1998), så også når det gjelder musikalske praksiser. Kjønnstruktur¹ blir lett så selvfølgelig for oss, at vi kan komme til å undervurdere deres betydning. Like selvfølgelig som vi puster har vi et kjønn. Hvordan vi agerer våre kjønn i verden er imidlertid sosialt og kulturelt betinget, og noe det kan stilles spørsmål ved; hvorfor agerer vi kjønn akkurat på denne måten? Hvorfor oppstår det for eksempel visse kjønnsmønstre innenfor ulike musikalske aktiviteter? Slike spørsmål kan det fra tid til annen være fruktbart å løfte fram og belyse innenfor musikkpedagogiske sammenhenger.

Mange musikkpedagogiske studier som ikke har kjønn som forskningstema, men som trekker fram kjønnsforskjeller som ett av sine funn, adresserer ikke nødvendigvis sine analyser til noe bestemt kjønnsteoretisk ståsted. Lamb, Dolloff og Howe (2002) har laget en oversikt over forskning innenfor musikkpedagogikkfeltet som berører kjønns-spørsmål. De karakteriserer studier av ovenfor nevnte karakter som “unacknowledged influences of feminist research, women’s studies and gender studies” (Lamb, Dolloff & Howe 2002:655). Sett bort fra Cecilia Björcks pågående PhD-prosjekt om kjønnsdiskurser i musikkutøvende sammenhenger som arbeider mot kjønnsforskjeller i musikkfeltet (Björck 2009)², ser det ut til at de fleste musikkpedagogiske studier i nordisk sammenheng som på en eller annen måte trekker inn kjønnsaspekter ved sine funn (Bouij 1998, Brändström 1995, Ericsson og Lindgren 2010, Folkestad 1996, Karlsson 2002, Sundin 1963), er av den karakter Lamb, Dolloff og Howe beskriver. Det kan derfor være behov for å etterlyse større kjønnsteoretisk bevissthet i den nordiske musikkpedagogiske forskningen, i tillegg til studier som problematiserer kjønn i sine forskningsspørsmål. Et kjønnsperspektiv er imidlertid ikke noe entydig gitt. Kjønn kan belyses på utallige måter og fra en rekke forskjellige vinkler, avhengig av ontologisk og epistemologisk utgangspunkt.

I denne artikkelen vil jeg presentere en bestemt kjønnsforståelse og sette den i en større kjønnsteoretisk og feministisk epistemologisk sammenheng for å vise noe av spennvidden innenfor kjønnsteori. Med ungdomsskolens musikkundervisning som nedslagsfelt vil jeg belyse kunnskaper dette teoretiske ståstedet kan gi om kjønnsstrukturers betydning for musikkundervisning og musikalsk praksis. Et epistemologisk blikk på kjønn i musikkpedagogikken innebærer å se på hvordan kjønn kan være betingende for kunnskapsproduksjonen i musikkpedagogisk virksomhet. Hvordan kjønn struktureres og ageres gjennom musikalske praksiser kan si oss noe om hvilke kunnskaper som får hegemoni, og hvem (hvilke kjønn) som får lettest tilgang til dem. Jeg velger å betrakte musikkundervisning ut ifra et diskursivt perspektiv inspirert av Michel Foucault. Et slikt perspektiv får bestemte implikasjoner for hvordan man kan forstå kjønn i musikkundervisningen. Derfor vil jeg gjøre rede for dette perspektivet i artikkelens første del. Foucault er imidlertid ikke en eksplisitt kjønnsteoretiker, selv om han har skrevet tre omfattende bind om seksualitetens historie (Foucault 1995, 2001, 2002) som brukes flittig av ulike kjønnsforskere. Skal man studere kjønn gjennom musikalske praksiser kan Judith Butlers kjønnspersformativitetsteori (Butler 1990, 1999) være et fruktbart supplement. Denne teorien vil jeg presentere og plassere i en vitenskapsteoretisk sammenheng innen feministisk epistemologi. Til sist vil jeg drøfte noen av de utfordringer man kan møte når man skal operasjonalisere disse teoriene på et konkret materiale, eksemplifisert med musikkundervisning i ungdomsskolen.

Å tenke diskursivt

Å forstå musikkundervisning diskursivt i en foucaultsk forstand, innebærer en tanke om at undervisning konstitueres av diskursive praksiser som virker gjennom de deltagende aktørene i virksomheten og som er innskrevet i materielle forordninger (Krüger 2000). Diskursive praksiser produseres av forestillinger, normer, selvfølgeligheter og sannheter som sirkulerer og får feste i et felt. Å ha en diskursiv forståelse av musikkundervisning innebærer også en bestemt forståelse av hva kunnskap er og hvordan kunnskap blir til. Det kan defineres så vidt som at “kunnskap er det som gjøres mulig i det diskursive rommet” (ibid.). Foucault skriver blant annet at kunnskap er “the space in which a subject may take up a position and speak of the object with which he deals in his discourse [...] there is no knowledge without a particular discursive practice; and any discursive practice may be defined by the knowledge that it forms” (Foucault 1972:182-183). En slik diskursiv kunnskapsforståelse kan være en inngang til å belyse hvilke subjektposisjoner³ som tilbys i undervisningspraksiser. Ser vi spesielt på kjønn i ungdomsskolens musikkundervisning, vil det særlig være interessant å utforske hvordan kjønn kan italesettes og ageres i forbindelse med musikkaktiviteter. Et diskursivt perspektiv kan synliggjøre hvilke kunnskaper som styrer hvordan kjønn blir strukturert i praksisen, men også hvordan kjønnsstrukturer kan bevirke hvilke kunnskaper som blir produsert i den enkelte musikkundervisningssituasjon. Det kan med andre ord belyse hva som betraktes som riktig og viktig musikkundervisning og hvilke normer og strukturer som virker inn på slike prosesser, men også hva som ubevisst får plass uten at det nødvendigvis er tiltenkt eller ønskelig.

Å skulle forstå og forklare kjønn ut ifra et diskursivt perspektiv, slik Foucault framstiller det, innebærer en klar motsetning til en rekke tradisjonelle oppfatninger. For det første er det vanlig å skille mellom biologisk og sosialt kjønn – det man i engelsk distingverer i termene sex/gender. Det sosiale kjønn (gender) er en konstruksjon avhengig av kulturell og temporær sammenheng. I hvor stor grad det sosiale kjønn er styrt eller determinert av det biologiske og genetiske (sex), er kanskje det største stridsspørsmålet innen kjønnsforskningsfeltet. En diskursiv forståelse av kjønn vil vektlegge det sosiale og konstruerte. Det vil ikke si at kjønn bare er noe vi mennesker har funnet på, men vi vil alltid oppfatte det biologiske kjønn gjennom diskurser; altså tankesett og forestillinger som er sosialt og kulturelt betinget. Vi kan ikke oppfatte det i ren form, men slik det kommer til syne, blir iscenesatt eller italesatt i en eller annen sosial sammenheng. Den norske Foucault-kjenneren og -oversetteren Espen Schaanning uttrykker det på følgende måte: “Kjønn er ikke noe Foucault (eller andre) vet hva er, men noe som kommer til syne på et gitt historisk tidspunkt for dem som språkliggjør det” (Schaanning 1995:190). Med andre ord er den kunnskap man kan få om kjønn betinget av den diskursive orden man opererer innenfor.

Å skulle identifisere kjønnsdiskurser i ungdomsskolens musikkundervisning, vil innebære å fange opp regulariteter i talen om musikk i sammenheng med kjønn, og utførelsen av ulike musikkaktiviteter sett i sammenheng med kjønn, og se hvilke mønstre som dannes. Når

kjønn blir et strukturerende prinsipp og skaper en slags kjønnsorden i musikkundervisningen, handler det om noe mer enn bare å organisere musikkaktiviteter. Det handler om forestillinger og normer om hva som passer seg for de ulike kjønn. Det trenger ikke være uttalte sannheter. Like mye er det praksiser som finner sted uten at man stiller spørsmål ved dem. De har blitt selvfølgelige og tas for gitt. Det kan for eksempel være at gutter velger å spille på bandinstrumenter mens jenter velger å synge og å danse. Forskerens oppgave blir da å språkliggjøre det som praktiseres med selvfølgelighet, uten at det snakkes om det, eller uten at de involverte er seg bevisst regulariteten i det. På den andre siden blir forskerens oppgave å avdekke det selvfølgelige i det talte; i dette tilfellet blir det måten elever av ulike kjønn snakker om musikkaktiviteter og musikkpreferanser på. Hvilke diskurser opererer en elev innenfor som sier; “Rap passer ikke for jenter. Det er det gutter som fikser best!”? Det kan også være av interesse å undersøke musikk lærerens tale om sin undervisning og om elevenes utførelse av musikkaktivitetene i undervisningssammenheng. Med hvilket blikk ser læreren når han sier; “Jeg syns ikke det er noen kjønnsforskjeller mellom elevene i musikkundervisningen!”? Og hvordan stemmer dette utsagnet overens med det forskeren observerer? I undersøkelsen både av elever og musikk lærere vil det å identifisere brudd mellom det talte og det praktiserte, eller forsøke å identifisere verdier som kan ligge til grunn for det praktiserte også være fruktbare perspektiver. Hele denne utfolding og innsamling av forestillinger, praksiser, verdier og regler har til hensikt å gi et bilde av noen av de kjønnsdiskurser elever og musikk lærere i ungdomsskolens musikk-undervisning opererer innenfor når de arbeider med musikkaktiviteter og snakker om musikk.

Makt er et viktig produktivt element som er innvevd i diskursene. Foucaults maktbegrep skiller seg radikalt fra mer tradisjonell bruk av begrepet, ved at det ikke kan isoleres og studeres i seg selv som en slags abstrakt størrelse. Makten mangler essens og kan bare eksistere i relasjoner og når den uttrykkes i handlinger (Alvesson & Sköldberg 2008:370). Foucault skriver følgende i *Seksualitetens historie 1: Vilje til viten*:

Med makt tror jeg man først og fremst må forstå mangfoldet av de styrkeforholdene som er immanente i det feltet hvor de utøves og som er konstitutive for deres organisering. Den er det spillet av uopphørlige kamper og sammenstøt som transformerer, bestyrker eller omvelter styrkeforholdene. Den er den støtte som disse styrkeforholdene finner hos hverandre ved å danne en kjede eller et system, eller i motsatt fall, de forskyvningene og motsetningene som avgrensner dem fra hverandre. Endelig er den de strategiene hvor disse styrkeforholdene treer i kraft og som utgjør et generelt mønster eller en institusjonell krystallisering som legemliggjøres i statsapparatene, lovformuleringene og de sosiale hegemoniene (Foucault 1995:103).

Makten fremstår hos Foucault som allestedsnærværende. Den er altså ikke utelukkende undertrykkende, men kommer nedenfra og er produktiv. Slik utgjør makten positive mulighetsbetingelser for det sosiale (Jørgensen & Phillips 1999:23). Foucault understreker at der det er makt er det motstand, en motstand som aldri befinner seg i en utvendig

posisjon i forhold til makten. Maktforholdenes strenge karakter kan bare eksistere i kraft av et mangfold av motstandspunkter (Foucault 1995:106-107). “På den måten unnslipper man dette Herskemakt-Lov-systemet som så lenge har trollbundet den politiske tenkning” (ibid:108). Foucault er med andre ord opptatt av maktens spredning, og tar her et oppgjør med det han kaller “undertrykkeshypotesen”; at makt utøves i en type dominansrelasjon der den ene part er undertrykker og den andre part blir undertrykt (ibid.).

En diskurs-, makt- og kunnskapstenkning som det Foucault står for, vil fange opp flere dimensjoner av styringsmekanismer i et felt som ungdomsskolens musikkundervisning. Mye av kjønnsforskningen som er foretatt i de nordiske skolesystemene har betont gutters dominans og jenters marginalisering i klasserommet som ett av sine viktigste funn. Slike konklusjoner kan lett bli for enkle og ensidige i sine forklaringer av maktforholdet mellom elevene, og mellom lærer og elev. Det er ikke nødvendigvis en ensidig dominans av ivrige og støyende gutter i musikkundervisningen, og marginaliserte jenter som for eksempel ikke slipper til på bandinstrumentene. Som oftest virker maktmekanismene på langt mer subtile måter. Det å se maktens spredning, slik Foucault beskriver det, kan være et fruktbart verktøy til å analysere mønstre, brudd, motsigelser, bekreftelser og så videre i praksisene som utspiller seg i musikklasserommet.

Feministisk epistemologi

Hvor kan så en slik diskursiv forståelse plasseres innen kjønnsteorifeltet? For å svare på dette er det samtidig nødvendig å presisere hvilket epistemologisk bidrag kjønnsteori er i en vitenskapsteoretisk sammenheng. Å snakke om feministisk epistemologi kan, ved første øyekast synes selvmotsigende. Fra et tradisjonelt filosofisk ståsted dreier epistemologi seg om å definere kriterier for en verdinøytral, objektiv erkjennelse av verden. Feminisme derimot oppfattes som partisk og politisk. Sett fra et feministisk ståsted er det imidlertid innlysende at spørsmål om epistemologi blir avgjørende når man skal drive med kritisk kjønnsforskning. En av drivkreftene i slik forskning er å ta et oppgjør med hegemoniske diskurser om kjønn, seksualitet, etnisitet, klasse osv. I vitenskapshistorien kan man se hvordan biologisk deterministiske og essensialistiske oppfatninger av kjønn og andre sosiale kategorier har blitt underbygget og legitimert i vitenskapens navn. Dette har bidratt til ekskludering og stigmatisering på bakgrunn av slike kategorier. Her har feministisk teori bidratt og bidrar stadig til å ta de vitenskapelige kriteriene kritisk i øyesyn og revidere dem.

Feministisk epistemologi kan strengt talt ikke omtales i entall. Feltet er i dialog med så forskjellige retninger som positivisme, marxisme og poststrukturalistisk filosofi, og de epistemologiske refleksjonene inngår for eksempel i antirasistiske, postkoloniale og queerteoretiske⁴ epistemologidebatter (Lykke 2008:127). Sandra Harding deler feministisk vitenskapsteori i tre hovedposisjoner; feministisk empirisme som har hatt en positivistisk

forankring, feministisk standpunkt epistemologi som er opptatt av den undertrykte kvinnens perspektiv og postmoderne feministisk epistemologi som betoner at all forskning er situert (Harding 1986). Hardings inndeling har vært mye diskutert og har blitt mer nyansert med årene. De ulike posisjonene er ikke bare et resultat av en historisk utvikling. De forekommer også parallelt og kan alle spores også i dagens kjønnsforskning. Hver av posisjonene rommer et mangfold av stemmer og perspektiver som generelt preger feministisk teoretisering. Posisjonenes pluralitet er også betinget av tverrvitenskapelighet med forgreninger inn i og ut av humanistiske, samfunnsvitenskapelige, medisinske og naturvitenskapelige disipliner, med innbyrdes ulike tradisjoner for å definere og teoretisere sine epistemologiske utgangspunkt. Dette er med på å skape epistemologisk heterogenitet i kjønnsforskningsfeltet (Lykke 2008:127).

Kjønnsforskningens vitenskapskritiske prosjekt har satt forskningsobjektet under lupen ved på mange forskjellige måter å problematisere tradisjonelle vitenskapelige teoretiseringer av kjønn. Samtidig har også forskersubjektets posisjon blitt kritisk behandlet i et oppgjør med en klassisk positivistisk empirismes tro på det nøytrale kunnskapsbringende subjektet. En slik forståelse har blitt avvist som en illusjon. Forskersubjektet vil alltid være forankret i en bestemt historisk, samfunnsmessig og kroppslig kontekst som er betingende for forskningsresultatet (ibid:128).

Når jeg i denne artikkelen betrakter kjønn gjennom et diskursperspektiv, har dette forankring i det som ofte blir kalt poststrukturalistisk epistemologi. Kjønnsteori som er utviklet innenfor dette paradigmet er inspirert av filosofer som Jacques Derrida, Jacques Lacan og Michel Foucault. Det er altså ikke bare diskursanalyse, men også dekonstruksjon og psykoanalyse som preger disse tenkningene. De tre franske feministiske teoretikerne Luce Irigaray, Hélène Cixous og Julia Kristeva er særlig inspirert av Lacans psykoanalytiske teori og hans forståelse av "den symbolske orden".⁵ Ofte omtalt som "sexual difference"-teoretikerne, er disse tre opptatt av forskjellene mellom maskulinitet og femininitet og konsekvenser de har for vår erfaring av verden. De har kommet med en viktig kritikk av opplysningstidens ideal om rasjonalitet; en forståelse av *logos* som på forhånd utelukker at noe kan være annerledes enn en fallogosentrisk logikk.⁶ Som kroppsmaterialistiske teoretikere betoner de at tradisjonell vitenskap og filosofi ikke har tatt hensyn til det kroppslige, og at de dermed ikke kan reflektere sitt utgangspunkt i et konkret kroppsliggjort forskersubjekt. Det utgjør en "blindflekk" i dens epistemologi og utelukker muligheten for å utvikle og anvende andre kroppsliggjorte erkjennelsesmåter. Fornuft/følelse, logikk/intuisjon osv. blir motsetninger og dikotomier i stedet for dimensjoner som understøtter hverandre (Lorentzen & Mühleisen 2006, Lykke 2008, Mortensen m.fl. 2008).

Både Irigaray, Cixous og Kristeva mener at de emansipatoriske mulighetene ligger i kvinners utforskning av språket. Det er i språket mulighetene for subjektivitet ligger. Tidlig på 1990-tallet lot musikkvitere som Susan McClary (1991) og Marcia Citron (1993) seg inspirere av disse teoretikerne i sine feministisk-kritiske analyser av kjente musikkverk og av den musikkhistoriske kanon. Nå er det imidlertid ikke den psykoanalytiske tilnærmingen

til kjønn jeg skal betone her. Med utgangspunkt i Foucaults diskursperspektiv kommer Judith Butler med en alternativ kjønnsteori til den franske troikaen. I motsetning til deres psykoanalytiske tenkning om subjektet i symbolske strukturer, betoner Butler subjektets praksiser – både de verbale og de kroppslige, for å forstå og forklare det kjønnede subjekt. Ved hjelp av Foucaults 3 binds-verk *Seksualitetens historie* (Foucault 1995, 2001, 2002) forsøker hun å integrere hans innsikt med egne refleksjoner rundt sentrale spørsmål i den feministiske debatten. I boken *Gender Trouble* (Butler 1990) skisserer hun derfor de implikasjoner Foucaults tenkning får når det gjelder å definere feminismens subjekt i vår postmoderne tid. Hun tar først og fremst et oppgjør med kategorien “kvinne”. Dette er en kategori som av tidligere feministisk vitenskapsteori er tatt for gitt som en motsetning til “mann”. Kategorien er i følge Butler med på å opprettholde en hegemonisk kjønnsorden og en heteronormativ tokjønnsmodell. På den måten har all feministisk teori virket ekskluderende på marginale kjønnsordener som faller utenfor denne heteronormativiteten. Begrepet “kvinnens erfaring” som en grunnkategori å bygge vitenskapelig kunnskap på, blir også kritisert. Et naturalisert erfaringsbegrep har fått en sentral posisjon i deler av den feministiske forskningen, noe Butler finner uheldig. Et slikt erfaringsbegrep kan brukes til å konstruere essensialistiske identiteter⁷. Erfaringer må derimot forstås ut ifra historiske og kulturelle diskurser. Det tredje Butler kritiserer er at tidligere feministisk teori ikke har tatt hensyn til alle de ulike ståsteder kvinner kan ha. Når Judith Butler skriver om makt, er det den heteroseksuelle matrise som et makt-ideologisk system hun er opptatt av. Den heteroseksuelle matrise som maktideologi går ut på at kvinnelig og mannlig kjønnsidentitet, som sosiale strukturer (gender), utvikles på bakgrunn av den biologiske natur (sex) og resulterer i en heteroseksuell praksis. Dette er en tradisjonell måte å forklare heteroseksualitet på som det naturlige og normale. Butler snur denne logikken fullstendig på hodet, og hevder at den heteroseksuelle praksis er en ideologisk betinget og påtvunget praksis som har konstruert binære kjønnsideologier, som igjen er med på å forme kroppene våre, vår “natur”. Dermed styres vi, i følge Butler av denne kjønnsmakten til å imitere praksiser vi oppfatter som kvinnelige eller mannlige, for å framstå som begripelige kjønnede subjekter. Denne subversive eller omveltende forståelsen av kjønn vil jeg drøfte nærmere mot slutten av artikkelen. Det jeg særlig finner interessant for å analysere musikalske praksiser, er Butlers betoning av kjønn som *gjøren*. Derfor vil jeg i det følgende utdype nærmere hennes teori om kjønnspersformativitet.

Kjønn som performativitet

I motsetning til tidligere kjønnsteorier, sier Butler at kjønn ikke er noe man *er*, men noe man *gjør*. Selv om dette utsagnet umiddelbart synes å samsvare med Simone de Beauvoirs berømte utsagn fra *Det annet kjønn* (Beauvoir 2000 [1949]): “Man er ikke kvinne, man blir det”, er det likevel en forskjell mellom de to kjønnsteoretikerne. De er begge anti-essensialister,

som innebærer at kjønn ikke er noe fast og gitt, men noe som er i bevegelse og formes i et samfunn. De skiller imidlertid lag i synet på kroppens betydning for kjønn (Moi 2008). Beauvoir, som var eksistensialistisk fenomenolog, mente at repetisjoner og vaner avleirer seg i kroppen som erfaringer eller som disposisjoner, og at mennesket som kroppslig subjekt kan handle og foreta valg i en situasjon. Butler derimot, mener at kroppen er en effekt av en diskursiv materialiseringsprosess. Hun skriver i *Gender Trouble*: "...there need to be a "doer behind the deed", but the "doer" is variably constructed in and through the deed" (Butler 1990:195). Butler vil med andre ord ikke kunne snakke om kroppen eller subjektet for den saks skyld, som noe prediskursivt, på linje med Foucaults forståelse av kjønnets epistemologi. Forskjellen mellom Butler og Beauvoir handler mest om at de har ulik tilnærming til kjønnets tilblivelse. Tema i denne artikkelen er kjønnsperformativitet i konkrete musikkundervisningssituasjoner eller musikalske praksiser. Slik kan man tenke seg at forskningsobjektet er "allerede konstruert kjønn". I følge Butlers logikk vil imidlertid elever formes som kjønnede subjekter av sine praksiser – i det de utfører dem. Dermed kan ikke epistemologi løsrives fra ontologiske spørsmål. De henger uløselig sammen. Butler dekonstruerer den diskursive prosessen hvorved kulturen produserer stereotype kropps- og seksualitetsstiliseringer. Hun mener at kroppen er involvert i talehandlingen. Kroppen formes av de praksiser den inngår i, og den framtrer som stilisert gjennom talehandlingene. Vi er ikke formet forut for talehandlingen, men blir det som en effekt av konkrete diskursive praksiser (Butler 1990). I vår streben etter å framstå som begripelige og legitime subjekter, forsøker vi å imitere det vi oppfatter som en ideell kjønnsfigurasjon, det vil si i tråd med den heteroseksuelle matrisen. Denne heteronormative tokjønnsmodellen har begrensede muligheter for hvordan man kan skape eller agere kjønn.

Butlers radikale og omveltende kjønnsforståelse har hatt stor betydning for vendingen fra kvinne- til kjønnsforskning og en utvidelse av forskningsfeltet fra vestlig middelklasse-kvinneforskning til mer interseksjonell forskning som tar hensyn til sosiale kategorier som etnisitet, sosial klasse og seksuell orientering. Like fullt har den vært gjenstand for debatt. En vanlig innvending mot Butlers performativitetsteori er at den "kan invitere til å tro at kjønn, etnisitet eller andre identiteter kan velges som teaterkostymer" (Lorentzen & Mühleisen 2006). Butler understreker imidlertid at kjønn som performativitet må betraktes som en historisk og kulturelt skapt maktstruktur, og ikke noen garderobe individet fritt kan gå inn i og ut av (Butler 1999). En annen innvending mot Butler er at kjønnets biologiske side, eller dets materialitet forsvinner, forties eller forbigås i hennes performativitetsteori, slik at alt reduseres til lingvistiske størrelser. Denne kritikken forsøker hun å imøtekomme i boka *Bodies that matter* (Butler 1993). Hvor vidt hun lykkes med dette, er stadig et diskusjonstema. Selv om hennes intensjon med *Bodies that matter* er å skrive om den materielle kroppen, ender hun opp med å skrive om det diskursive også her. Det er dette hun finner mest interessant, filosofisk sett, å beskjeftige seg med. Til tross for innvendinger mot Butlers teori, finner jeg perspektivet hennes fruktbart og relevant for å gi nye innsikter om musikalske praksiser i musikkpedagogiske sammenhenger – kanskje særlig i unge menneskers omgang med populærmusikalske sjangre.

Jeg vil i det følgende gå nærmere inn på hvordan jeg ser for meg Butler og Foucaults teoretisering av kjønn operasjonalisert på empiri som har å gjøre med musikalske praksiser i undervisningssammenheng. Hva skal man med slike perspektiver? Hva kan synliggjøres, og hvilken nytte kan eventuelt denne synliggjøringen ha? Hvordan kan man håndtere de maktperspektivene Foucault og Butler presenterer? Er det i det hele tatt mulig å si noe fornuftig om dem på et konkret materiale? Her kreves en nøyere drøfting av møtet mellom teori og empiri.

Utfordringer i møtet mellom teori og empiri

For å kunne si noe om hvordan makten er spredt og virker i forhold til kjønnsstrukturer i musikkundervisningssammenheng, må man som forsker gå til diskursenes referensialitet, altså ned på utsagnsnivået (Foucault 1972). Man må se på veven av allerede eksisterende utsagn, hjelpemidler, praksiser og institusjoner. Man kan for eksempel se på føringene i gjeldende læreplan om hva som skal inngå generelt i undervisningen og spesielt i musikkundervisningen. I læreplanens generelle del stilles det krav om forpliktelse overfor demokratiske prinsipper som likestilling mellom kjønnene – noe lærerne skal ta med seg i all undervisning. Samtidig framstiller gjerne lærebøker for musikkfaget en musikkhistorie preget av mannlige komponister og utøvere, uten å problematisere mannsdominansen. Her er det noen motstridende kjønnsdiskurser som sirkulerer i feltet. Hva som får feste, er et spørsmål om makt. Videre kan skolens arkitektur si noe om hvordan det tilrettelegges for musikkaktiviteter. Utstyr i form av lydanlegg, dataprogrammer, musikkinstrumenter og så videre er også betingende for hva som muliggjøres i undervisningen. Makten virker gjennom slike hjelpemidler. Hvis skolen for eksempel har nok gitarer til at alle elevene kan lære å spille, vil ikke kjønnsmonstre og kjønnsdiskurser slå ut på samme måte som de gjerne ville gjort om skolen bare hadde hatt et par gitarer, og det bare ble mulighet for noen få elever å spille på dem. Makten kommer ikke minst til syne gjennom aktørens tale og handling. Hva syns læreren er viktigst med musikkundervisningen? Hvordan formes undervisningen av hans/hennes spesialkompetanse, musikkpreferanser og smak? Hva er elevene opptatt av, og hvilken medbestemmelse har de? Gjennom slike eksempler på referensialitet trer kjønnsstrukturer og maktmønstre fram. Foucault bruker kapillærsystemet som en metafor på hvordan makten vokser seg inn i de minste områdene i samfunnslegemet. Jeg skal likevel ikke undervurdere de vansker en slik analyse byr på. Som forsker er man selv fanget av makten og de diskurser man agerer innenfor. Forskeren kan umulig få det “fulle og sanne bildet” av hvordan makten er spredt i musikkundervisningen han/hun observerer. Forskningsanalyser konstrueres ut ifra de diskursive forutsetninger man har på bakgrunn av de kjønnsdiskurser så vel som pedagogiske og akademiske diskurser man agerer innenfor. Det er med andre ord begrenset hva man konkret kan si om maktens spredning.

Å ta i bruk Butlers filosofiske og omveltende tankeeksperimenter på et konkret materiale er heller ingen enkel øvelse. I utgangspunktet finner jeg tanken om kjønn som *gjøren* relevant og hensiktsmessig i forbindelse med musikalske praksiser, for eksempel hvis man undersøker tenårings musikkaktiviteter i ungdomsskolens musikkundervisning. Musisering er som regel noe man gjør, gjerne med tilhørere. Det blir en iscenesetting av mye mer enn selve musikken, der mening dannes ut ifra en rekke diskursive betingelser. Det kan for eksempel være betingelser om hva som er autentisk, teknisk avansert eller kunstnerisk høyverdig. Blant de diskursive betingelsene befinner seg også spørsmål om hva som er feminint og maskulint. En rekke studier av populærmusikk har siden 1980-tallet poengtert slike forhold (se for eksempel Frith & McRobbie (1990/1978) og Frith (1990/1985)). I nordisk sammenheng kan nevnes Anne Lorentzens studie av kjønnsdiskurser i pop og rock (Lorentzen 2002) og av kjønnsperformativitet og musikalsk forfatterskap i norske prosjektstudioer (Lorentzen 2009), Stan Hawkins' bidrag til populærmusikkanalyser av hvordan maskulinitet og femininitet iscenesettes av etablerte artister (Hawkins 1997), Anna Gavanas studie av dj'ers kjønnsperformativitet innenfor elektronika (Gavanas 2009), Hasse Huss' bidrag om kjønn i svensk mainstream (Huss 2009) og Erik Steinskogs analyser av såkalte skeive vokale uttrykk som forstyrrer vår tradisjonelle kjønnsoppfatning, særlig av maskulinitet (Steinskog 2010). Slike studier viser at overføring av Foucault og Butlers perspektiv på et konkret materiale er mulig og har bidratt med viktige innsikter. Kunnskaper slike studier har brakt til veie, kan være nyttige å trekke inn i musikkpedagogikken. I skolesammenheng for eksempel, kan elever kategorisere noen musikkjangre som "jentemusikk", andre som "guttemusikk", på samme måte som de gjerne gjør med idrettsgrener, filmsjangre, farger, leker osv. Dette kan sees i sammenheng med hvordan kjønn framstilles i ulike populærmusikkjangre, jf. enkelte av studiene nevnt ovenfor. I Lucy Greens undersøkelse fra 1990-tallet av engelske skoleelevers tale om musikk, kan man se hvordan både musikkinstrumenter, stilarter og musikalske elementer som tempo og rytme blir kjønnskategorisert av elevene (Green 1997). Slike kategoriseringer kan ofte sees som talehandlinger der man markerer seg som kjønnsubjekt. En gutt som karakteriserer noe som jentemusikk, markerer seg som gutt gjennom å ta avstand fra musikken. Ann Werner har sett spesielt på svenske tenåringsjenters bruk av musikk i sine identitetsprosjekter. Studien viser at jentene tydelig knytter femininitet og maskulinitet til bestemte musikkjangre (Werner 2009).

Elever kan også bruke musikk til å utforske og iscenesette kjønnsfigurasjoner.⁸ De kan for eksempel imitere og eksperimentere med dansemåter, spillestiler og stemmebruk de fanger opp fra musikk de lytter til og ser på musikkvideoer. Samtidig kan kjønnsdiskurser, kanskje særlig fra populærmusikkfeltet virke formende og betingende for hvordan elever agerer kjønn innenfor musikalske praksiser. Dette er et lite utforsket område som vi har liten musikkpedagogisk kunnskap om. Vil for eksempel elever tillate seg selv og hverandre å eksperimentere med populærmusikalske uttrykk som ofte er kjønnsloadede og endatil kjønnsespesifikke, eller er de snarere opptatt av å oppfylle strenge sjangerkrav om hva de oppfatter passer seg for gutter og jenter? Og hvis streng imitasjon av sjangre

blir en norm – hva gjør det med musikkundervisningens innhold, og hva gjør det med elevene som kjønnede subjekter? Forskeroppgaven kan her være å få en oversikt over de mekanismene som settes i spill når gitte kjønnsfigurasjoner kommer til syne, og identifisere hvordan de virker formende på den virksomhet som finner sted og de deltagende aktørene.

Selv om Butlers performativitetperspektiv kan være fruktbart på slike undervisningssituasjoner, er det samtidig sider ved teorien som vanskeliggjør anvendelsen av den. Toril Moi skriver at den store gjennomslagskraften *Gender Trouble* fikk på 1990-tallet gjorde det vanskelig å snakke om “kvinner” uten å bruke anførselstegn (Moi 2008:13). Dette gjelder selvsagt alle kjønnskategorier. Etter Butler kan ikke slike betegnelser lenger tas for gitt som essensielle og stabile størrelser. Dette gjør det vanskelig å skulle skrive om kjønn og seksualitet uten å bli fanget i essensialisme. Jeg tenker imidlertid at man må kunne bruke Butlers performativitetsteori som en ressurs og ikke som en tvangstrøye. Selv om “gutter” og “jenter” ikke er stabile størrelser, må man kunne bruke begrepene uten anførselstegn, ellers blir det unødvendig komplisert å si noe fornuftig om det som skjer i det feltet man studerer. Etter mitt skjønn må man kunne dra nytte av Butler på en konsistent måte uten å bli rigid i forhold til begrepsbruk, så lenge man på forhånd avklarer betingelsene for bruken.

Når Butler skriver at vi styres av den heteroseksuelle kjønnsmakten til å imitere praksiser vi oppfatter som kvinnelige eller mannlige for å fremstå som begripelige subjekter, er dette noe som etter min oppfatning er gjenkjennelig i ungdommers imiteringer av artister og skuespillere fra underholdningsbransjen. Ungdom eksperimenterer med ulike kjønnsfigurasjoner “på leting etter seg selv”, som det ofte heter. Det betyr ikke at de fritt kan *skape* seg selv som gutter og jenter gjennom for eksempel å imitere sine popidoler. De formes av det de gjør og sier, som igjen er betinget av det som muliggjøres innenfor det diskursive rommet. I en musikkundervisningssammenheng kan det være interessant å få innblikk i hva som oppfattes som normalitet og avvik. Hvilke kjønnsdiskurser kjemper om hegemoni og hvor befinner motdiskursene seg? Spørsmålet trenger ikke bare stilles av musikkpedagogiske forskere, men er høyst relevant for musikkpedagoger som arbeider med ungdom og populærmusikk.

Oppsummering

Jeg har i denne artikkelen ønsket å sette søkelys på kjønnsperspektiver i musikkpedagogisk virksomhet. Jeg har forsøkt å gjøre spesielt rede for ett av mange mulige perspektiver på kjønn som jeg finner fruktbart for å studere kjønnede musikalske praksiser i musikkundervisningssammenheng. Jeg har plassert perspektivet i en kjønnsepistemologisk sammenheng med ønske om å synliggjøre at det å studere kjønn innebærer å gå inn i et sammensatt og motsigelsesfullt felt. Valg av posisjon avhenger av hvilken type kunnskap

om kjønn man er ute etter å få, og hvordan man i utgangspunktet forstår kjønn. Jeg har poengtert at i studier av musikalske praksiser som sang, dans og spill på instrumenter, kan Butlers performativitetsteori være nyttig, særlig hvis man er opptatt av hvordan elever “agerer kjønn” eller iscenesetter seg selv som kjønnete subjekter gjennom de musikalske aktivitetene. Er man dessuten opptatt av forholdet mellom kjønnskonstruksjoner og kunnskapsproduksjon – hvordan de to forholdene gjensidig og i vekselvirkning påvirker hverandre, er Foucaults diskurs-, makt- og kunnskapsforståelse, som også er ideer Butler bygger på, en fruktbar inngang. Jeg har forsøkt å ikke undervurdere de utfordringer anvendelsen av slike abstrakte teorier kan by på i møte med et konkret materiale. Likevel mener jeg at dette er perspektiver det er verdt å utforske videre for å få fram underbelyste problemstillinger og nye innsikter det kan være verdt å bringe videre i musikkpedagogisk arbeid.

Noter

¹ Strukturbegrepet forstås her som forordningsprinsipper for den sosiale verden (jf. Popkewitz 1991:21). I tråd med poststrukturalistisk tenkning er ikke strukturer gitte og hermetiske, men må snarere forstås som foranderlige og kontekstavhengige størrelser. Kjønnsmønstre er et annet begrep for det samme.

² Hun har publisert artikkelen “Volume, Voice, Volition: Claiming Gendered Space in Popular Music Soundscapes” (Björck 2009) og bruker det samme teoretiske perspektivet som foreslås i denne artikkelen.

³ Et sentralt begrep innenfor diskursteori og diskursanalyse som beskriver subjektets mulighetsbetingelser til å tale, handle og tenke innenfor et diskursivt rom.

⁴ Queer-theory har blitt betegnelsen på teorier omkring kjønn og seksualitet som faller utenfor den heteroseksuelle normen.

⁵ I følge Lacan ordnes den patriarkalske kultur i en symbolsk orden, der fallos fungerer som dens privilegerte signifikant og differensmarkør. Men fallos’ funksjon som den privilegerte *signifikanten* hviler på det faktum at fallos er fraværende fra selve språkssystemet, den er delegert til det ubevisste (Mortensen, Egeland, Gressgård, Holst, Jegerstedt, Rosland & Sampson 2008:24). Kristeva betoner en terskelposisjon som etableres i en dialektisk bevegelse mellom det semiotiske og det symbolske, der det talende subjekt kan tre fram (ibid.:28).

⁶ Fallogosentrisme er en neologisme konstruert av Jacques Derrida, som hevder at den vestlige logosentrisme (tro på en opprinnelig meningsfylde som kommer til uttrykk gjennom *det talte* ordet som metafysisk tilstedeværelse (logos), mens *skrift* (différance) står i et binært forhold til det talte) er uløselig forbundet med fallosentrisme (altså opphøyelsen av fallos som den primære signifikanten i kjønnsdikotomien mann/kvinne) (Mortensen, Egeland, Gressgård, Holst, Jegerstedt, Rosland & Sampson 2008:89-90).

⁷ Essensialisme er å ta for gitt at noe har en felles og fast essens, det er en universalistisk tenkning som overser forskjellighet, variasjon, bevegelse, prosess, endring osv. Å avdekke essensialisme er et av kjerneprosjektene i poststrukturalistisk forskning.

⁸ En figurasjon er en form for stilisering, en konstruksjon som ikke trenger å samsvare med virkeligheten. Det kan være som en fantasifigur eller et synsbedrag. Butler kaller slike etterligninger for *fantasmatiske identifikasjoner* (Butler 1993).

Referanser

- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (2008). *Tolkning och reflektion*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Beauvoir, Simone de (2000 [1949]). *Det annet kjønn* (B. Christensen, Trans.). Oslo: Pax.
- Björck, Cecilia (2009). Volume, Voice, Volition: Claiming Gendered Space in Popular Music Soundscapes. *Finnish Journal of Music Education*, 12(2), 8-21. Helsinki: The Sibelius Academy.
- Bouij, Christer (1998). "*Musik - mitt liv och kommande levebröd*": *En studie i musklärares yrkessocialisation*. Göteborg: Göteborg universitet.
- Brändström, Sture & Wiklund, Christer (1995). *Två musikpedagogiska fält: En studie om kommunal musikskola och musklärarytelse*. Umeå: Umeå Universitet.
- Burr, Vivien (1998). *Gender and Social Psychology*. London: GBR: Routledge.
- Butler, Judith (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (1993). *Bodies that matter. On the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (1999 [1990]). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Citron, Marcia (1993). *Gender and the musical canon* Cambridge: Cambridge University Press.
- Ericsson, Claes & Lindgren, Monica (2010). *Musikklassrummet i blickfånget. Vardagskultur, identitet, styrning och kunskapsbildning*. Halmstad: Högskolan i Halmstad.
- Folkestad, Göran (1996). *Computer Based Creative Music Making: Young People's Music in the Digital Age*. Göteborg: Universitetet i Göteborg.
- Foucault, Michel (1972). *The Archeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1995). *Seksualitetens historie 1: Viljen til viten* (E. Schaanning, Trans.). Oslo: Exil forlag.
- Foucault, Michel (2001). *Seksualitetens historie 2: Bruken av nytelsene*. Oslo: Exil forlag.
- Foucault, Michel (2002). *Seksualitetens historie 3: Omsorgen for seg selv*. Oslo: Exil forlag.
- Frith, Simon & McRobbie, Angela (1990/1978). Rock and sexuality. In S. Frith & A. Goodwin (eds.) *On record: Rock, pop and the written word* (pp.371-389). London & New York: Routledge.
- Frith, Simon (1990/1985). Afterthoughts. In S. Frith & A. Goodwin (eds.) *On record: Rock, pop and the written word* (pp.419-424). London & New York: Routledge.

- Gavanas, Anna (2009). "You better be listening to my fucking music you bastard!" Teknologi, genusifisering och andlighet bland dj:ar på elektroniska dansmusikkscener i Berlin, London och Stockholm. In H. Ganetz, A. Gavanas, H. Huss & A. Werner (eds.) *Rundgång: Genus och populärmusik* (pp.77-120). Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.
- Green, Lucy (1997). *Music, Gender, Education*. London: Cambridge University Press.
- Harding, Sandra (1986). *The Science Question in Feminism*. London: Cornell University Press.
- Hawkins, Stan (1997). The Pat Shop Boys: Musicology, masculinity and banality. In S. Whiteley (ed.) *Sexing the groove: Popular music and gender* (pp.118-133). London & New York: Routledge.
- Huss, Hasse (2009). "Sluta kredda, börja bredda": Om genus och genre i svensk mainstream. In H. Ganetz, A. Gavanas, H. Huss & A. Werner (eds.) *Rundgång: Genus och populärmusik* (pp.187-239). Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.
- Jørgensen, Marianne Winter & Phillips, Louise (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur.
- Karlsson, Maria (2002). *Musikelever på gymnasiets estetiska program: En studie av elevernas bakgrund, studiegång och motivation*. Malmö: Universitetet i Lund.
- Krüger, Thorolf (2000). Musikkundervisningens epistemologi. In F. Nielsen, S. Brändström, H. Jørgensen & B. Olsson (eds.) *Nordisk musikkpedagogisk forskning årbok 2000* (pp.55-78). Oslo: NMH-publikasjoner.
- Lamb, Roberta, Dolloff, Lori-Anne & Howe, Sondra Wieland (2002). Feminism, Feminist Research, and Gender Research in Music Education. In R. Colwell & C. Richardson (eds.) *The New Handbook of Research on Music Teaching and Learning* (pp.648-674). Oxford: Oxford University Press.
- Lorentzen, Anne (2002). Om kjønn i rock og pop. In J. Gripsrud (ed.) *Populærmusikken i kulturpolitikken. Rapportserien nr. 30* (pp.226-257). Oslo: Norsk kulturråd.
- Lorentzen, Anne (2009). *Fra "syngedame" til produsent: Performativitet og musikalsk forfatterskap i det personlige prosjektstudioet*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Lorentzen, Jørgen & Mühleisen, Wencke (2006). *Kjønnforskning. En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lykke, Nina (2008). *Kønsforskning. En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- McClary, Susan (1991). *Feminine endings. Music, gender and sexuality*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Moi, Toril (2008). Jeg er ikke en kvinnelig forfatter. *Samtiden*, 3, 6-21.
- Mortensen, Ellen, Egeland, Cathrine, Gressgård, Randi, Holst, Cathrine, Jegerstedt, Kari, Rosland, Sissel & Sampson, Kristin (2008). *Kjønnsteori*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Popkewitz, Thomas S. (1991). *A Political Sociology of Educational Reform* New York: Teachers' College Press.

Et epistemologisk blikk på kjønn i musikkpedagogikken

- Schaanning, Espen (1995). Etterord. *Seksualitetens historie 1: Viljen til viten*. Oslo: Exil forlag.
- Steinskog, Erik (2010). Kjønnambivalente stemmer – kastrat og kyborg. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 3, 222-234).
- Sundin, Bertil (1963). *Barns musikaliska skapande*. Stockholm: Liber.
- Werner, Ann (2009). *Smittsamt: En kulturstudie av musikbruk bland tonåratjejer*. Umeå: h:ström serie akademi.

Ph.D. student
Silje Valde Onsrud
The Grieg Academy /
Bergen University College
Faculty of Education
Landåssvingen 15
N-5096 Bergen, Norway
Email: svo@hib.no